

עיונים לפרשת ויצא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

חלומות - שווא ידברו?

הרב מאיר שרעבי

כתוב שה' מתגלה לנביאים באמצעות חלום - 'בחלום אדבר בו' - אז האם חלום הוא נבואה או שווא?! מתרץ רבא: בחלום שווא ההתגלות נעשית בהופעת שד, לעומת חלום צודק שההתגלות בו נעשית בהופעת מלאך.

לכאורה היינו מבינים שפירוש הגמרא הוא שהמלאך או השד בוחרים האם להתגלות לאדם בחלום, או שאולי האדם עצמו יכול לבחור אם להתקרב למלאכים או לשדים. אך הרשב"ץ מסביר לנו פירוש חדש לגמרי: המלאך והשד שמדובר עליהם כאן אינם משהו חיצוני לאדם, אלא מדובר על 'כוח המדמה' (כלומר כוח הדמיון) של האדם עצמו!!

הרשב"ץ מבסס זאת על דברי הרמב"ם במורה נבוכים⁷, שמסביר שכל כוח שקיים בעולם נקרא מלאך, כיוון שכל כוח בעולם הוא שליח לפעול מה שה' רוצה שיעשה. ולכן גם כוח הדמיון של האדם נקרא מלאך! ומוסיף הרשב"ץ שהרמב"ם בעצמו פירש שהמלאך שיכול להתגלות בחלום הוא הכוח המדמה, שכן הרמב"ם מביא מדרש⁸: "בשעה שאדם ישן נפשו אומרת למלאך ומלאך אומר לכרוב", ומפרש הרמב"ם שה'מלאך' האמור במדרש הוא הכוח המדמה של האדם⁹.

אך אם כוח הדמיון של האדם נקרא 'מלאך', מדוע לפעמים הוא נקרא 'שד' וכיצד נדע להבחין בין השניים? אומר הרשב"ץ שבראות כוח הדמיון של האדם תלויה בטבע יצירתו, בדרך שבה נולד¹⁰, וכן במזון שהאדם אוכל. ולכן אדם שמטבעו גופו מאוזן ואיכותי, והוא מקפיד על מזונות בריאים - גם כוח דמיונו יהיה איכותי, ויוכל להכיל תובנות עמוקות ומדויקות. אך אדם שמטבעו גופו משובש ולא מאוזן, או שהוא אוכל מאכלים שמכבידים על גופו - גם כוח דמיונו ייפגע ויהיה קשה לו להיעזר בדמיון כדי לפצח ולהבין דברים מורכבים. אם-כן, כוח דמיון בריא ומדויק נקרא 'מלאך', וכוח דמיון שאינו בריא ומדויק נקרא 'שד'.

פרשתנו נפתחת ונחתמת בחלומות: בתחילת הפרשה מופיע חלום יעקב, ובסוף הפרשה מופיע חלום של לבן. במאמר זה ננסה לעמוד על היחס הנכון לחלומות.

הרמב"ם התייחס בארבעה מקומות להשלכה הלכתית של חלום:

- 1) בהלכות תעניות¹: "הרואה חלום רע צריך להתענות למחר".
- 2) בהלכות תלמוד תורה²: "מי שנידוהו בחלום [...] צריך [...] להתירו מנידויו".

בשני מקורות אלו אנו מסיקים שהרמב"ם מתייחס לחלום ברצינות, ולא כ'דברי שווא'. מאידך, במקומות אחרים פסק הרמב"ם שאין להתחשב בחלום:

- 3) הלכות מעשר שני ונטע רבעי³: "אמרו לו בחלום: מעשר שני של אביך שאתה מבקש הרי הוא במקום פלוני, אף ע"פ שמצא שם מה שנאמר לו - אינו מעשר, דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין".

4) הלכות זכיה ומתנה⁴: "הרי שהיה מצטער על מעות שהניח לו אביו ולא ידע היכן החביאם ואמרו לו בחלום: כך וכך הם במקום פלוני הן ושל פלוני הן ושל מעשר שני הן, ומצאו במקום פלוני שנאמר לו ובמנין שנאמר לו, זה היה מעשה ואמרו חכמים דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין".

אם-כן, לכאורה ישנה סתירה בין פסקי הרמב"ם, כאשר יש עניינים שלגביהם פסק שיש להתחשב בחלום, ויש עניינים שלגביהם פסק שדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין.

הרשב"ץ⁵ בתשובותיו נדרש בדיוק לשאלה זו.

וכך הוא מתרץ: קיימים גם חלומות צודקים וגם חלומות שאינם צודקים. אך כיצד נדע אם חלום מסוים הוא צודק או לא? הרשב"ץ מביא גמרא ששואלת את השאלה הזו. שאל רבא⁶: מצד אחד כתוב "חלומות שווא ידברו", אך מצד שני

את הקורא ש'לא יבאר לזולתו ממנו', ולא יפרש בו אף מילה אחת. אני מתנצל שאני מביא מדבריו במורה נבוכים, אך עשיתי זאת כדי לא להלאות את הקורא. כמו כן, לא הבאתי מדברי הרמב"ם במישורין, אלא כפי שמובא בתשב"ץ, ולא הוספתי דבר על האמור בתשב"ץ.

8. מדרש קהלת, י, כג.

9. מורה נבוכים, חלק ב, פרק ו.

10. גם רעיון זה יסודו במורה נבוכים, בחלק ב, פרק לו.

1. פרק א, הלכה יב.

2. פרק ז, הלכה יב.

3. פרק ו, הלכה ו.

4. פרק י, הלכה ז.

5. רבנו שמעון בן צמח דוראן. חי לפני כ-600 שנה. שו"ת תשב"ץ, חלק ב, סימן קכח.

6. ברכות נה, ב.

7. חלק ב, פרק ו. הרמב"ם, בסוף הפתיחה למורה נבוכים, כתב שהוא משיב

נידוי, בזה הולכים לחומרא כאשר יש ספק, ולכן מתייחסים לחלום כחלום צודק.

לסיום, נביא מדברי הרשב"ץ סיפור מרתק שהתרחש בזמנו ובעירו: אדם מקהילה מסוימת¹¹ (שלימים יצא לתרבות רעה) חלם שקהילתו בסכנה ולכן צריכים כולם להתענות שלושה ימים. רב המקום, הריב"ש¹², אכן קבע תענית על הציבור בעקבות אותו חלום, והציבור לעג לתעניות אלו וכינה אותן בזלזול 'תענית חלום'. הרשב"ץ מוסיף ומספר מה הניע את הריב"ש לנהוג כך: לפני שהריב"ש הגיע לאלג'יר הוא היה רב בספרד בעיר וולנסיה, ושם בא אליו אדם מהקהילה ואמר לו שראה בחלומה שבית הרב עולה באש. הריב"ש לא התייחס לכך, אך לאחר מכן אכן היו גזירות קשות¹³ בכל רחבי ספרד, והריב"ש נאלץ לברוח לאלג'יר. בעקבות המקרה הזה ידע הריב"ש להתייחס ברצינות לכל חלום שמזהיר מפני סכנה, אף אם נאמר מפי אדם בעיית.

אך כאשר מישהו חולם חלום, במקרים רבים קשה לדעת באופן ודאי אם כוח דמיונו היה אז בריא ומדויק או לא, ואם-כן חוזרת שאלתנו הראשונית: מדוע הוכרעה הלכה שלפעמים חוששים לחלום ולפעמים לא? מסביר הרשב"ץ: באמת אם אצל אדם מסוים ברור שהחלום צודק - צריך ללכת אחר דברי החלום בכל עניין שהוא. אך מסביר הרשב"ץ שכל המקורות שהבאנו בתחילת המאמר עוסקים במקרה שבו יש ספק לגבי איכות כוח המדמה של החולם, ולכן הכלל הוא שבדיני ממונות מעמידים את הממון על חזקתו כל עוד אין ראיה ברורה, אך באיסורים - נוהגים לחומרא.

לכן: המקורות שבהם קבעו שדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין, עוסקים בממון של האדם, שהחלום אמר לו שממון זה בעצם אינו שלו. במקרים כאלו לא מתחשבים בחלום, בגלל הכלל שצינינו קודם.

אך כאשר עוסקים בדיני איסורים, כגון תענית על חלום רע או

11. פטירתו, ואז החליפו הרשב"ץ.
13. גזירות קנ"א, של קתולים נגד יהודים בספרד.

11. באותה תקופה היה הריב"ש, המוזכר בהמשך כרב הקהילה, רב באלג'יר.
12. רבנו יצחק בר ששת. בן דורו המבוגר של הרשב"ץ. שימש ברבנות באלג'יר עד

עינים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים כמה תפילות ביום חייבות נשים להתפלל?

ביום.

בגמרא מבואר⁵ שהחוב של נשים בתפילה, כפי שמופיע במשנה, נובע מכך שהתפילה היא בקשת רחמים, שגם נשים צריכות להם. על-כך כותב רש"י⁶ שהגמרא לא אמרה שהדבר פשוט שנשים חייבות בתפילה, כמו שאמרה ביחס למזוזה ולברכת המזון, כי חיובה אינו מן התורה, ולכן צריך לתת את הטעם של בקשת רחמים.

אולם לשיטת הרמב"ם, שהתפילה היא מצווה מן התורה, נראה שגרס אחרת את דברי הגמרא, והוא לא נתן את ההסבר של חיוב מחמת בקשת רחמים. נראה שכך גרס גם רבו הרי"ף⁷: "תפלה ומזוזה וברכת המזון דהוה ליה מצוות עשה שלא הזמן גרמא". הוא לא כתב שחיוב התפילה הוא מטעם של בקשת רחמים.

לפי רש"י יש לומר שכיוון שנשים חייבות בתפילה מדרבנן - כמו שהאנשים חייבים מדרבנן בג' תפילות, יש להניח שגם הנשים חייבות כך.

אולם לפי גרסת הרמב"ם, שנשים חייבות בתפילה מן התורה, למדנו שהתפילה היא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, אך לא מצאנו שחכמים חייבו אותן בג' תפילות, ולכן אין מקור לחיוב ביותר מתפילה אחת.

עם זאת, יש שכתבו שאף לדעת הרמב"ם נשים חייבות בג' תפילות⁸.

כתב הרמב"ם בפירושו המשנה¹: "הלא ידעת שאכילת מצה ליל פסח, ושמחה במועדים, והקהל, ותפלה, ומקרא מגלה, ונר חנוכה, ונר שבת, וקדוש היום, כל אלו מצוות עשה שהזמן גרמה וכל אחת מהן חיובה לנשים כחיובה לאנשים".

כלומר, ישנן מצוות עשה שהזמן גרמן שאף הנשים חייבות בהן, ואחת מהם, על-פי הרמב"ם, היא מצוות התפילה.

אולם במשנה תורה כתב הרמב"ם² טעם אחר לחיוב הנשים בתפילה: "מצוות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם [...] ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא". מדברים אלו מסתבר שהרמב"ם חזר בו ממה שכתב בצעירותו בפירושו המשנה.

ומדוע אין זו מצווה התלויה בזמן - והרי חיובה מתחדש בכל יום?

כותב³ הגרי"ד סולוביצ'יק שני טעמים: האחד, שעל התפילה נאמר 'ולוואי שיתפלל האדם כל היום כולו'⁴ - כלומר, התפילה אינה תלויה בזמן, והיא יכולה להתקיים בכל עת. אלא שמבחינה גיונית נכון לייחד זמן מסוים למצווה זו, ולכן קבעו חיוב יומימי בשעות קבועות בשביל התפילה.

הטעם השני - התפילה היא בעצם עבודה שבלב. עבודה בלב היא עניין תמידי שלא תלוי בזמן, אלא שיש לבטא אותה באמצעות תפילה, שלה יש פרק זמן קצוב של לפחות פעם ביום.

נחלקו המפרשים בשאלה האם נשים חייבות בשלוש תפילות

5. ברכות כ, עמוד ב.
6. ד"ה "הכי גרסינן".
7. דף יא, עמוד ב.
8. עיין באורך ביביע אומה, חלק ו, או"ח, סימן יז.

1. קידושין, פרק א, משנה ז.
2. הלכות תפילה, פרק א, הלכה א-ב.
3. רשימות שיעורים, ברכות כ, עמוד ב.
4. ברכות כא, עמוד א.